

МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ В ПРОЦЕСІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ СВІТОГОСПОДАРСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ

УДК 658.012

ПОГОРЕЛОВ Ю. С.

Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

ІВЧЕНКО Є. А.

Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО РОЗУМІННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Проаналізовано аспекти безпеки. Показано зміст безпеки як філософської категорії. Проведений історичний аналіз розуміння безпеки. Представлено еволюцію поняття економічної безпеки від макrorівня до мікрорівня. Представлено та описано основні підходи до розуміння економічної безпеки підприємства. Обґрунтовано необхідність спільного використання системного та ситуаційного підходу для опису економічної безпеки підприємства на прагматичному рівні.

Ключові слова: безпека, економічна безпека, підприємство, аспект, підхід, системний підхід, ситуаційний підхід.

POGORELOV Y. S.

Poltava Yuri Kondratyuk National Technical University

IVCHENKO E. A.

Volodymyr Dahl East Ukrainian National University

ANALYSIS OF APPROACHES TO CONSIDERATION OF ENTERPRISE ECONOMIC SECURITY

The aim of the article is to research and generalize approaches to consideration of enterprise economic security. Aspects of security are analyzed. Content of security as philosophical category is shown. Historical analysis of comprehension of security is made. Evolution on notion of economic security is shown from macrolevel to microlevel. Main approaches to consideration of enterprise economic security are analyzed and described. Necessity of joint usage of system and situational approaches to display enterprise economic security on pragmatic level is grounded. As a result of research simultaneous usage of system and situation approach to consider essence of enterprise economic security is grounded. Such comprehension of enterprise economic security allows providing it in practice.

Keywords: security, economic security, enterprise, aspect, approach, system approach, situation approach.

Постановка проблеми. Внаслідок розвитку інновацій і різкого підвищення рівня інформаційного обміну в глобальному масштабі посилюється тенденція до проникнення підприємств країн на внутрішній ринок продукції. Зростає потенціал великих транснаціональних корпорацій та їх вплив на процеси структурної перебудови світового господарства, при цьому формується новий тип економічних відносин, в основі яких лежить відсутність жорстких протекцій з боку держави. Новий характер економічних відносин в умовах глобалізації розмиває межі ринку, на яких діє підприємство. Перед вітчизняними підприємствами виникають нові виклики, які потребують швидкої адаптації до сучасних умов. Мінливість та непередбачуваність середовища існування підприємства, загрози зовнішнього та внутрішнього порядку потребують впровадження сучасних методів і підходів діагностики та моделювання трансформаційних процесів в системі економічної безпеки підприємства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Актуальність дослідження системи економічної безпеки викликає зацікавленість багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців. Проблематиці дослідження економічної безпеки багато уваги було присвячено у працях таких вітчизняних вчених, як Г. А. Пастернак-Таранушенко, М.М. Єрмошенко, Г.В. Козаченко, Є.І. Овчаренко, О.М. Ляшенко, А.М. Гуменюк, Г.П. Ситник, Т.Г. Васильців та ін.

Аналіз літературних джерел дозволяє зробити висновок, що в економічній літературі як іноземній, так і вітчизняній, відсутня єдність поглядів вчених щодо визначення підходів до опису економічної безпеки підприємства, що й обумовлює актуальність дослідження.

Формулювання цілі статті. Метою статті є дослідження та систематизація сучасних підходів до розуміння економічної безпеки підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема осягнення сутності безпеки на кожному етапі розвитку суспільства вимагала від людини пошуку різних методів досягнення захищеності та стійкості її буття, які обумовлені конкретною культурно-історичною ситуацією, способом життя людей, їх світобаченням тощо. Передумови зародження знань про безпеку можна прослідити в міфології, релігії, філософії, загалом в історії розвитку науки [1, с. 24].

В науковій літературі [1] виділяють онтологічний, гносеологічний та аксіологічний аспекти безпеки. Онтологічний аспект безпеки полягає в тому, що безпека існує в загальній структурі буття і

перебуває в різних формах, як оптимальні умови дійсності (буття природи, людини, соціального і духовного), при яких мінімізовані небезпеки. Гносеологічний аспект безпеки пов'язаний безпосередньо з особливостями її пізнання. Аксиологічний аспект безпеки полягає в тому, що вона знаходиться у ряді загальнолюдських цінностей, таких як добро, істина, краса, так як має ціннісну значущість для багатьох поколінь людей, не дивлячись на те, що в різні епохи її зміст і значення розумілися по-різному [1, с.29].

Аналіз літературних джерел [2, 3] дає сучасні уявлення в теорії безпеки про сутність безпеки як філософської категорії. Так поняття безпека повинно відображати об'єктивний зміст сутності безпеки, але з урахуванням суб'єктивного сприйняття її людиною. Розуміння безпеки як стану захищеності в даний час набуло найбільшого поширення. В даному випадку ототожнення безпеки з захищеністю історично походить від поняття «державна безпека», яка визначалася як стан захищеності від внутрішніх і зовнішніх загроз. Але на думку авторів [2, 3] таке визначення не може розглядатися як поняття безпеки, що розкриває його сутність як явища. Також безпека розглядається як відсутність небезпеки і загроз існуванню об'єкта. Однак практично неможливо знайти ситуацію, коли по відношенню до будь-якого об'єкта відсутня будь-яка небезпека і, тим більше, загроза. Безпеку як властивість системи необхідно розглядати виходячи з того, що будь-які системи спочатку мають властивість безпеки. Досить широко використовується в теорії безпеки бачення безпеки як діяльності та стану.

Перші спроби тлумачення безпеки зустрічаються ще у працях давньогрецьких філософів Платона, Арістотеля та Епікура. Пізніший розвиток цього поняття набуває у працях римських філософів Цицерона та Лукреція. В античні часи поняття — безпека досліджувалось у багатьох аспектах: філософському, політичному, юридичному та економічному [14, с.10]. Першим філософом, що безпосередньо звернувся до проблем безпеки, був англійський філософ Френсіс Бекон. Він вперше зробив спробу поєднати безпеку індивіда і суспільного цілого [1, с.30].

На думку І.П. Мойсеєнко, О.М. Марченко поняття «безпека» почало використовуватись з 1190 р. У XVII–XVIII ст. практично у всіх країнах Європи утверджується ідея, що головна мета держави – досягнення всезагального благополуччя і безпеки людей. У цьому контексті безпека передбачала два взаємопов'язаних аспекти: стан, ситуацію спокою, відсутність реальної небезпеки; матеріально-економічні і політичні умови, а також відповідні соціальні інститути, здатні його зберегти [13, с. 12].

В монографії Т.Г. Васильців [2, с.17-18] визначає наступні етапи еволюції поняття «економічна безпека» та місце економічної безпеки підприємництва в системі безпеки світової та національної економіки:

- прийняття першого нормативно-правового акту з питань безпеки – закону «Про національну безпеку» (США, 1934 р.) та створення Федерального комітету з економічної безпеки;
- створення міжнародних асоціацій забезпечення міжнародної економічної безпеки розвинених країн світу (40–50 рр.);
- прийняття країнами Західної Європи Стратегії економічного методу забезпечення національної безпеки;
- декларування принципів міжнародної економічної безпеки ООН;
- зміна курсу країн колишнього Радянського Союзу на формування ринкової системи господарювання;
- прийняття країнами колишнього Радянського Союзу державних нормативно-правових актів з питань забезпечення національної економічної безпеки;
- прийняття програмно-цільових документів з забезпечення економічної безпеки бізнесу (розвинені країни світу) [2, с.17-18].

Початком дослідження категорії «економічна безпека» в Україні прийнято вважати 90-і роки минулого століття. Саме здобуття незалежності, становлення ринкової економіки та захист економічних інтересів на рівні держави і суб'єктів господарської діяльності певною мірою послугувало відліком для розвитку даного наукового напрямку.

Характерною рисою аналізу проблеми економічної безпеки, здійснюваного економістами 70-х років минулого сторіччя, став перехід від концепції економічної безпеки, яка базувалась на військовому чиннику, до концепції, в якій економічна безпека є наслідком незалежності держави від зовнішньоекономічної політики інших країн, а незалежність базується на сукупності умов і чинників внутрішнього середовища, з'ясуванню яких і присвячені роботи цього періоду [11].

В цілому, економічна безпека країни характеризується системою понять, основними з яких є об'єкти, загрози, збитки, критерії і показники, стратегії і заходи забезпечення безпеки [11, с.8]. Економічна безпека як система представляє собою сукупність елементів, їхніх властивостей, взаємозв'язків і взаємовідносин, що складають єдиний комплекс і функціонують відповідно до певних об'єктивних закономірностей, що проявляються в конкретних історичних умовах. Ця система характеризується відносною відособленістю, особливою структурою і зв'язками з навколишнім середовищем, специфічним механізмом відтворення [5, с. 49].

Існують два принципові підходи до визначення економічної безпеки. Перший підхід заснований на використанні понять загрози і захищеності від загроз. Другий підхід, уникаючи вживання поняття загрози у

визначенні безпеки, базується на управлінських або економічних поняттях: ефективність, досягнення мети, функціонування, розвиток. Існують також визначення, що об'єднують або змішують обидва підходи. Підхід, заснований на боротьбі з загрозами, по ефективності повинен бути свідомо нижче, ніж підхід, заснований на підтримці режиму нормального функціонування, в силу його обмеженості, як в області впливу, так і методів впливу [4, с. 161-162]. Зазначені підходи є узагальненими та не дають нам можливості виявити сучасні умови або тенденції розвитку системи економічної безпеки підприємства.

Схожій думки дотримується А.М. Гуменюк [5], який виділяє два кардинально відмінних теоретичних підходи. Сутність першого полягає в тому, що економічна безпека є домінантою або принаймні найважливішою характеристикою економіки. Метою розвитку економіки в цьому випадку є забезпечення її безпеки. Проте вказаний підхід суперечить основним законам суспільного розвитку, адже якщо розуміти безпеку лише як захищеність, то виходить, що розвиток економіки завершений. Тобто при такому підході функціонування будь-якої господарської системи неминуче має набути спадного характеру. Міжнародні економічні зв'язки формуватимуться в держав, які забезпечили безпеку національної економіки або постійно послаблюватимуться аж до повного їх припинення. Другий підхід зводиться до визначення економічної безпеки організації. Економічна безпека при цьому стає невід'ємною ознакою розвинених економік, а категорії «економічна система» та «економічний розвиток» розглядаються як цілком тотожні. Світовий досвід свідчить, що навіть якщо розвиток економіки і був, без забезпечення її безпеки (Бразилія у 60-і роки, Єгипет і Польща у 70-і роки, Мексика у 80-і роки, Туреччина, Таїланд, Індонезія у 90-і рр. ХХ ст., Аргентина на початку ХХІ ст.), то переважно мав досить нестійкий характер, а період господарського зростання тривав недовго і закінчувався початком економічної кризи.

Аналізуючи розуміння економічної безпеки, С.В. Кавун [9] робить висновок, що економічна система підприємства складається з декількох функціональних складових, які для кожного конкретного підприємства можуть мати різні пріоритети залежно від характеру існуючих загроз. Основним фактором на думку науковця, що визначає стан економічної безпеки, є володіння підприємством стійким конкурентними перевагами. Ці переваги повинні відповідати стратегічним цілям підприємства [3, с.22]. Таким чином, С.В. Кавун надає перевагу конкурентному підходу до опису економічної безпеки.

Достатньо уваги в науковій літературі приділяється ресурсно-функціональному підходу. Такого підходу дотримується у своєму дослідженні І.П. Шульга [7]. Але, на нашу думку, ресурсно-функціональний підхід не повністю відповідає сучасному становищу ринкової взаємодії, існування підприємства в просторі ринкових ситуацій та впливу трансформаційних процесів в системі економічної безпеки підприємства.

Аналіз літературних джерел [8, 9] дозволяє зробити висновок, що багато уваги приділялось гармонізаційному підходу до опису економічної безпеки підприємства. Так, Г.В. Козаченко, В.П. Пономарьова, О.М. Ляшенко [9], пропонують визначати як міру гармонізації в часі й просторі економічних інтересів підприємства з інтересами пов'язаних з ним суб'єктів навколишнього середовища, які діють поза межами підприємства.

Наявність значної кількості підходів до трактування економічної безпеки підприємства привела до спроб узгодження таких підходів та їхнього синтезу. Наслідком цього став комплементарний підхід, який визначає економічну безпеку як міру економічної свободи підприємства, що досягається внаслідок керованого процесу взаємоузгодження економічних інтересів представників як зовнішнього, так і внутрішнього середовища підприємства та має на меті протистояння загрозам економічній безпеці підприємства та потребує необхідних для такого протистояння ресурсів пропонує О.М. Ляшенко [9]. Іншою спробою узгодження різних підходів до розуміння економічної безпеки підприємства став конвергентний підхід до створення системи економічної безпеки підприємства, який запропонований у дослідженнях Є.І. Овчаренка [10]. Дослідник у конвергентному підході зміщує увагу з позиції об'єкта пізнання на позицію суб'єкта пізнання сутності процесів забезпечення економічної безпеки підприємства. Конвергентний підхід, як вважає Є.І. Овчаренко [10], є методологічним підходом у безпекології, який покликаний надати тлумачення основним безпекологічним поняттям та розкрити аспекти безпекозабезпечувальної діяльності на підприємстві у єдиному аксіологічному просторі [10, с.224]. У подальшому він розкриває сутність конвергентного підходу та його парадигмальні, синтагматичні та прагматичні аспекти.

Слід зазначити, що, на думку Є.І. Овчаренка, підходи до тлумачення поняття системи економічної безпеки підприємства умовно можна поділити на три групи. До першої групи науковець відносить підходи які не відштовхуються від будь-яких системологічних постулатів, тобто мають конотативний сенс і не мають ознак системності під час розгляду зазначеного поняття. Використання поняття «система економічної безпеки» у відповідності до теорії систем та їх різновидів Є.І. Овчаренко відносить до другої групи підходів. Підходи третьої групи об'єднуються у межах так званої теорії безпеки соціальних систем [10, с.228].

Окремі автори не стільки прагнуть створити новий підхід до розуміння економічної безпеки підприємства, скільки поглибити розуміння економічної безпеки як феномену й тим самим закласти засади її всебічного аналізу. Так, О.С. Власюк [11] представляє економічну безпеку як складне соціальне явище, що має бути об'єктом комплексного наукового дослідження. На його думку, комплексний підхід до феномену економічної безпеки пов'язаний з постановкою і вирішенням достатньо широкого спектра питань: створення матеріальних, економічних та інших умов, можливостей виживання людини як мікрокосмосу, „епіцентру” соціуму, розкриття його сутнісних сил, стійкого соціально-економічного розвитку суспільства.

Іншим варіантом на відміну від спроб сформувати певний узагальнюючий підхід до розуміння економічної безпеки підприємства є подальший аналіз та узгодження окремих підходів до її розуміння. Так, у своїх дослідженнях Н.В. Прус [6] виділяє вже існуючі підходи щодо розуміння економічної безпеки підприємства та на їх основі визначає мету створення та функціонування системи економічної безпеки підприємства, що відповідає кожному з наукових підходів, а саме: ресурсно-функціональний підхід; захисний підхід; стійкісний підхід; конкурентний підхід; гармонізаційний підхід; інформаційний підхід; фінансовий підхід [6].

На основі проведеного дослідження та узагальнення, незважаючи на велику кількість підходів до опису системи економічної безпеки підприємства, всі підходи так чи інакше пов'язані з «класичними» концептуальними підходами, а саме: системним, процесним, комплексним, функціональним, ситуаційним. Економічна безпека підприємства в першу чергу розглядається як самостійна система, яка має структуру, сукупність елементів, взаємодію із зовнішнім та внутрішнім середовищем. Прийнято вважати, що система економічної безпеки підприємства є невід'ємною частиною соціально-економічної системи. Соціально-економічна система постійно знаходиться під впливом трансформаційних процесів, що зумовлює зміну параметрів системи економічної безпеки підприємства. Зміна параметрів на макро-, мезо-, мікрорівні підприємства призводить до появи конкретної ситуації, що потребує відповідних аналітичних інструментів для її ідентифікації, оцінювання змін та розробки певного управлінського рішення.

Висновки. Таким чином, узагальнюючи сучасні підходи до розуміння сутності економічної безпеки підприємства, можна зробити висновок, що в умовах сучасного функціонування підприємств розглянуті підходи не завжди й не повністю враховують специфіку глобалізаційних, геополітичних та трансформаційних процесів. На наш погляд, опис економічної безпеки підприємства з використанням традиційних методологічних підходів тільки на основі загроз або на основі інтересів, або на основі конкурентних переваг обмежує застосування діагностики та ідентифікації трансформаційних процесів, які є невід'ємною частиною змін та перетворень. Тому запорукою ухвалення або реалізації якісного управлінського рішення щодо забезпечення економічної безпеки з урахування непередбачених обставин є ідентифікація певних загроз в просторі ситуацій. Синтез системного та ситуаційного підходу дозволить застосувати системно-ситуаційний підхід в системі економічної безпеки підприємства. Використання системного та ситуаційного підходу з однієї сторони дозволить розглядати систему економічної безпеки підприємства як управлінський інструмент, що забезпечує економічну безпеку підприємства з точки зору системи, яка має структуру, сукупність елементів, взаємодію із зовнішнім та внутрішнім середовищем; з іншої точки зору, поєднання зазначених двох підходів дозволить впроваджувати аналітичні інструменти для ідентифікації змін зовнішнього та внутрішнього середовища на підприємстві з метою прийняття управлінського рішення, що найбільше відповідає конкретній ситуації, оцінці фактичного або планового рівня економічної безпеки підприємства та заходам щодо її забезпечення.

Література

1. Ситник Г.П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади) : підручник / Ситник Г.П. – К. : НАДУ, 2011.
2. Васильців Т.Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення : монографія / Васильців Т.Г. – Львів : Арал, 2008. – 384 с.
3. Кавун С. В. Система економічної безпеки: методологічні та методичні засади : монографія / С. В. Кавун. – Харків : Вид. ХНЕУ, 2009. – 300 с.
4. Стратегія економічної безпеки підприємства як фактор зменшення впливу зовнішніх та внутрішніх загроз / О.І. Линник, Н.В. Артеменко // Вісник НТУ „ХПІ”. Серія: Технічний прогрес і ефективність виробництва. – Х. : НТУ „ХПІ”. – 2013. – № 67 (1040). – С. 159–169.
5. Гуменюк А. М. Безпека структурно-інституціональної трансформації економіки регіону: теоретичні основи та прикладні аспекти : монографія / Анатолій Маркович Гуменюк. – К. : НІСД, 2014. – 468 с.
6. Прус Н. В. Система економічної безпеки підприємства: поняття, сутність, принципи [Електронний ресурс] / Н. В. Прус // Глобальні та національні проблеми економіки. – Режим доступу : <http://www.global-national.in.ua/archive/2-2014/138.pdf>
7. Шульга І. П. Формування системи економічної безпеки емісійної діяльності акціонерних товариств : дис. ... доктора екон. наук : 21.04.02 / Шульга Ірина Петрівна. — Київ, 2011. — 455 с.
8. Козаченко А.В. Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизм обеспечения / Козаченко А.В., Пономарев В.П., Ляшенко А.Н. – К. : Издательство «Либра», 2003. – 280 с.
9. Ляшенко О.М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства : [монографія] / О.М. Ляшенко – Луганськ : Вид-во СНУ ім.В.Даля, 2011. – 400 с.
10. Овчаренко Є.І. Методологія формування та узгодження цілей у системі економічної безпеки підприємства : дис. ... доктора екон. наук : 08.00.04, 21.04.02 / Овчаренко Євген Іванович. — Северодонецьк, 2015. — 631 с.

11. Власюк О.С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку / О.С. Власюк ; Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. – К., 2008. – 48 с.
12. Босак А. О. Передумови формування системного підходу до менеджменту / А. О. Босак, Р. Б. Рогальський, В. А. Босак // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". – 2011. – № 714 : Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – С. 38–47.
13. Мойсеєнко І.П. Управління фінансово-економічною безпекою підприємства : навч. посібник / Мойсеєнко І.П., Марченко О.М. – Львів, 2011. – 380 с.
14. Фіскальне регулювання економічної безпеки України : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03 / Ваврін Максим Ростиславович ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2015. – 20 с.

Надійшла 01.11.2016; стаття прорецезована редакційною колегією